

PETER BORZA
Prešov

PASTORAČNÁ STAROSTLIVOSŤ GRÉCKOKATOLÍCKEJ CIRKVI O RODINY POČAS DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

1. Nábožensko-spoločenské postavenie Gréckokatolíckej cirkvi v rokoch 1939–1945

Zánik Československa a vznik Slovenskej republiky priniesol veľa nových zmien do organizácie Gréckokatolíckej cirkvi na území Slovenska. Zmeny sa dotkli Prešovskej a Mukačevskej eparchie prostredníctvom ktorých boli spravovaní gréckokatolíci v Československu. Následkom Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 muselo Československo odstúpiť časť územia Slovenska Poľsku a Maďarsku. V prospech Maďarska pripadla časť Podkarpatskej Rusi. Tieto zmeny hraníc postihli viac Mukačevskú eparchiu ako Prešovskú eparchiu. Mesto Užhorod, kde sídlil Mukačevský biskup ako aj väčšia časť farností veľkej Mukačevskej eparchie pripadla Maďarsku po Viedenskej arbitráži. Zostávajúcu časť Mukačevskej eparchie nachádzajúcu sa v okyptenej Československej republike na území Podkarpatskej Rusi a východnom Slovensku spravoval Svätou stolicou poverený apoštolský administrátor Dionýz Nyarády (križevacký biskup) so sídlom v Chuste na Podkarpatskej Rusi¹. Apoštolská administratúra so sídlom v Chuste mala však krátke trvanie, keďže už 14. marca 1939 bola vyhlásená Slovenská republika a medzi novovzniknutým štátom a Maďarskom došlo k vojnovému konfliktu, ktorý vyústil do ďalších územných zmien v prospech Maďarska. Skoro celé územie Mukačevskej eparchie sa znovu ocitlo v rámci jedného štátneho útvaru – Maďarska. Na území Slovenska zostalo 47

¹ P. ŠTURÁK, *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989*, Prešov 1999, 63.

farností, pre ktoré Svätá stolica zriadila administratúru a zverila ju pod správu administrátora Prešovskej eparchie biskupa Pavla Petra Gojdiča².

Vinou rozhodnutia z Viedne a vojnového konfliktu s Maďarskom prišla aj Prešovská eparchia o jedenásť svojich farností Hostovického a Košického dekanátu. Spolu sa tak za hranicami Slovenskej republiky ocitlo 11 171 gréckokatolíkov Prešovskej eparchie. Okrem farností nachádzajúcich sa v teritóriu Slovenskej republiky zostala pod správou prešovského biskupa aj farnosť v Prahe, ktorej podliehalo 11 226 gréckokatolíckych veriacich celého Protektorátu Čechy a Morava. Na druhej strane okolnosti súvisiace s vytvorením nového štátu priniesli aj vznik nových farností. Najvýznamnejšou bola farnosť v Bratislave, ktorá sa stala hlavným mestom Slovenskej republiky a sídlom najvyšších štátnych úradov. Tieto okolnosti boli azda najdôležitejším motívom k zriadeniu novej farnosti dňa 6. októbra 1939³.

V rokoch 1939–1945 pozostávalo Prešovské biskupstvo z 154 farností a 870 filiálok a 47 farností Mukačevskej eparchie, ktoré sa nachádzali na území Slovenska a boli Svätou stolicou organizované ako Apoštolská administratúra Mukačevskej eparchie na území Slovenska. Pod vedením biskupa P. P. Gojdiča, sa tak spolu ocitlo 189 333 veriacich, ktorí žili v 201 farnostiach a 924 filiálkach na území Slovenskej republiky a Protektorátu Čechy a Morava⁴.

Biskup P. P. Gojdič bol v poradí siedmim biskupom Prešovskej eparchie od jej vzniku v roku 1818 a súčasne posledným pred násilnou likvidáciou v roku 1950. V čase prevratných územno-politických zmien v rokoch 1938–1939 mal biskup P.P. Gojdič za sebou jedno desaťročie spravovania Prešovskej eparchie. Svätá stolica ho 14. septembra 1926 vymenovala za apoštolského administrátora Prešovskej eparchie. Vedenia eparchie sa ujal 20. februára 1927 a 25. marca 1927 v Bazilike sv. Klimenta v Ríme prijal biskupskú vysviacku. Za jedno desaťročie vo vedení Prešovského biskupstva nadobudol nemalé skúsenosti a prejavil hlbokú oddanosť gréckokatolíckym veriacim, ktorých bezhranične miloval. Biskupskú službu P. P. Gojdiča v demokratickom prostredí československa rokov 1926–1939 charakterizovalo úsilie o prehlbenie náboženského života a zápas s pravoslavizáciou, ktorá sa po revolúcii v Rusku začala prostredníctvom emigrantov šíriť v priesotore Prešovskej eparchie. Veľkú pozornosť venoval aj sociálnym otázkam, čo najvýstižnejšie dokumentuje založenie eparchiálneho sirotinca v Prešove roku 1933⁵.

² Archív Gréckokatolíckeho arcibiskupstva Prešov (AGAP), Prezidiálne spisy, inv. č. 74, sig. 20/1939. Oznámenie o ustanovení Apoštolskej administratúry z nunciatúry v Budapešti č. 2213/1939 zo dňa 13. apríla 1939.

³ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos Prešovensis (Fragopolitanae) et Administraturae apostolicae dioec. Munkačensis in Slovachia pro anno Domini 1944*, Prešov 1944, 112–113.

⁴ *Tamže*.

⁵ M. POTAŠ, *Dar lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča*, OSBM, Prešov 2001, 82–100.

Vznik Slovenskej republiky dňa 14. marca 1939 a nástup autoritatívneho režimu zmenil spoločenskú atmosféru v krajine. Spoločnosťou prenikal slovenský nacionalizmus namierený proti menšinám v spoločnosti medzi ktoré okrem Židov patrili aj Rusíni. Popri tzv. židovskej otázke sa riešila aj tzv. rusínska otázka. Biskup Gojdič na verejnosti vystupoval aj ako obránca záujmov Rusínov a preto sa stal pre režim Slovenskej republiky nežiadúcou osobou. Vláda vyvíjala nátlak smerujúci k jeho odsúpeniu, čo aj koncom roka 1939 dosiahla, ale Vatikán biskupovu abdikáciu neprijal a potvrdil ho v úrade menovaním za sídelného prešovského biskupa⁶. Postavenie P.P. Gojdiča sa menovaním za definitívneho Prešovského biskupa značne upevnilo, ale napätie medzi ním a predstaviteľmi Slovenskej republiky pretrvalo až do konca vojny v roku 1945. Obdobie rokov 1939–1945 charakterizovalo napätie medzi Gréckokatolíckou cirkvou a najvyššími úradmi Slovenskej republiky. Riešenie biskup P.P. Gojdič hľadal aj prezidenta republiky, katolíckeho kňaza Jozefa Tisa. V liste zo dňa 12. novembra 1939 hlavu štátu informoval o falošných obvineniach týkajúcich sa jeho ako aj seminára a gréckokatolíckych duchovných zo strany Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠaNO) prezentované v liste z 11. októbra 1939, ktorý pojednával o diskriminácii bohoslovcov slovenskej národnosti. Označil ich za nepravdivé, zlobné obviňujúce a očierňujúce gréckokatolícke duchovenstvo i jeho biskupa. K týmto útokom sa pridali aj množiace sa bezočivé obvinenia na adresu duchovenstva a biskupského ordinariátu v slovenských novinách. K nastoleniu dobrých vzťahov neprosperovalo ani zatýkanie gréckokatolíckeho duchovenstva po vykonštruovaných obvineniach, ktoré prebiehalo počas celého trvania Slovenskej republiky⁷.

Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Slovenskej republiky charakterizovalo napätie medzi autoritatívnym režimom Slovenska a gréckokatolíckou hierarchiou. Prejavovalo sa na rôznych úrovňach života spoločnosti akými bol aj náboženský život veriacich, školstvo a verejný život, keďže dochádzalo k uplatňovaniu diskriminačného národnostného princípu v zmysle nacionálno-socialistickej ideológie a slovenských nacionálnych cieľov. Podľa nich mala byť rusínska národnostná menšina asimilovaná slovenskou väčšinou.

2. Rodina ohrozená rasovou nenávisťou – Židovské rodiny

Prenikaniu nacistickej ideológie do spoločenského života na Slovensku sa podobne ako v iných krajinách nedarilo zabrániť. Zhubný vplyv rasovej ne-

⁶ KOLEKTÍV AUTOROV, *J. E. Pavel Gojdič ČSVV. K jeho dvadcaťročnému jubileju so dňa jep. Posvyščenija*, Prešov 1947, 104.

⁷ P. BORZA, *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939–1945)*, Prešov 2006, 49–62.

znášanlivosti sa skoro prejavil aj v náboženskom prostredí katolíckeho Slovenska. Terčom útokov sa stalo najmä Židovské obyvateľstvo, ale negatívne prejavy boli badateľné aj voči príslušníkom iných národnostných menšín. Samozrejme, že tieto opatrenia vážne ohrozovali nielen jednotlivcov, ale aj celé rodiny ba napokon aj národ ako taký, keďže rodina je základnou bunkou štátu – spoločnosti. Rodina je aj malou cirkvou a základnou jednotkou cirkvi. Nacizmom ohrozené vrstvy spoločnosti si vyžadovali aj zaujatie jasného postoja zo strany majoritnej Katolíckej cirkvi na Slovensku a prispôsobenie pastoračných postupov nepriaznivej situácii v spoločnosti. V tejto oblasti ako prvý na šírenie zhubnej ideológie reagoval P. P. Gojdič pastierskym listom č. 400/1939 zo dňa 25. januára 1939 V liste prvýkrát otvorene informoval duchovenstvo o nacistickej ideológii, ktorá je v priamom rozpore s učením Cirkvi o láske k blížnemu, rovnosti ľudí pred Bohom. Upriamil pozornosť na zločinnosť ideológie pohŕdajúcej človekom kvôli jeho príslušnosti k inému národu alebo rase. Napísal: „Terajší, uvedomelý nacionalista sa nevie spriatelíť s myšlienkou, že každý človek, či je biely alebo čierny, Tatár alebo Turek, je rovnakým stvorením Božím, a preto má rovnaké právo na život a na všetko, čo je mu milé, či už to je [rodná] reč, vzácne zvyky alebo starobylé milé tradície. Nechce uznať, že Stvoriteľ netriedil ľudí na skupinu vyvolených a skupinu druhoradých, že Spasiteľ sveta za každého zomrel, každého vykúpil a vyzdvihol k dôstojnosti dieťaťa Božieho. (...) Milovať svoje, to neznamená nenávidieť cudzie, to nedáva nikomu právo robiť inému krivdu, škodu, roztrpčovať, ujarmit' svojho blížneho“⁸.

Vtedy si ešte nikto nevedel predstaviť ako sa riešenie židovskej otázky prejaví v praktickom živote. Stupňujúce sa násilie vytvorené právnymi úpravami privádzali Židov do bezvýhodiskových situácií, keď im neostávalo nič, iba život a aj o ten mali byť pripravení v koncentračných táboroch. List je vzácnym dobovým dokumentom o postojoch prešovského biskupa P. P. Gojdiča k nacizmu a zároveň odhaľuje veľkosť jeho kresťanskej osobnosti. Upozornenie, ktoré predostrel svojim kňazom korešpondovalo so stanoviskom Svätej stolice vyjadreným v encyklike *Mit brennender Sorge*⁹.

Prenasledovanie židovského obyvateľstva a jeho deportácie z územia Slovenska vyvolali oprávnenú kritiku aj zo strany Svätej stolice a katolíckych predstaviteľov na Slovensku, avšak až v roku 1941. Obavy nad ustanoveniami židovského kódexu zo septembra 1941 vyjadril v nóte K. Sidorovi 12. novembra štátny sekretár L. Maglione. Prípravy a samotný priebeh deportácií Židov sledovala Svätá stolica s neskrývaným nesúhlasom. Jej predstavitelia mnohokrát ot-

⁸ AGAP, Prezidiálne spisy, sign. 8, rok 1939. Pastiersky list o rasizme a medzinárodnej situácii č. 400/39. Prešov, 25. januára 1939.

⁹ *S úzkostlivou starostlivosťou. O postavení katolíckej Cirkvi v Nemecku*, in: *Encyklika Pia XI.*, preklad Dr. M. Salatňay, Trnava 1937.

vorene vystúpili voči protižidovským opatreniam slovenskej vlády. Aj katolícki biskupi na Slovensku v rokoch druhej svetovej vojny zasahovali v prospech prenasledovaných Židov, a to jednak prostredníctvom memoránd a listov zodpovedným inštitúciám, jednak osobnými intervenciami. 7. októbra 1941 vydali slovenskí biskupi memorandum, v ktorom sa zastávali katolíckych veriacich postihnutých židovským kódexom. Krátko pred realizáciou prvých deportácií v marci 1942 sa biskupi obrátili memorandom na vládu SR, v ktorom sa postavili proti vyvezeniu Židov. Žiadali, aby vláda od svojho zámeru ustúpila a našla riešenie, ktoré by neprotirečilo Božiemu zákonu. Dňa 25. marca 1942 odišiel zo Slovenska prvý transport Židov. V ten istý deň sa deportáciami zaoberala Štátna rada. Len traja jej členovia podporili návrh J. Balka, aby Štátna rada protestovala proti deportáciám. Boli to katolícki kňazi J. Vojtaššák, A. Marsina a J. Pôstényi¹⁰.

Prešovský biskup P. P. Gojdič sa neuspokojil so spoločnou kritikou deportácii, ale na vzniknutú situáciu reagoval aj osobne, ba prispôbil tomu aj pastoračné požiadavky doby. Viacerých kňazov inšpiroval svojim osobným príkladom a inštrukciami konať v prospech prenasledovaných. Veľkú pozornosť venoval najslabším členom židovských rodín, ktorými boli deti. Po začiatku transportov v marci 1942 napísal 16. mája 1942 list Apoštolskej nunciatúre na Slovensku, v ktorom tvrdo odsúdil barbarské správanie Hlinkovej gardy voči bezbrannému židovskému obyvateľstvu. Napísal: „Hlboko nás zarmútili krutosť, ktorých sa dopustili pri deportácii Židov na východnom Slovensku orgány takzvanej Hlinkovej gardy, poverené vykonávaním nariadenia o deportácii nešťastného židovského ľudu. Barbarstvá páchané na tom biednom ľude prevyšujú každú nehumánnosť (...)“. Zároveň v liste požadoval urýchlenný zásah Svätej stolice u prezidenta Jozefa Tisa, ktorý sa mal ako katolícky kňaz usilovať o zastavenie transportov. Zaujímavosťou listu je proročné volanie v situácii ak by sa transporty nedali zastaviť: „Keby toto nebolo možné, nech Svätá Stolica ráči vyzvať veľadôst. pána prezidenta, aby sa vzdal svojho úradu a odovzdal ho svetskej osobe, nech ódium z uskutočňovania nariadení tzv. „židovského kódexu“ nepadne na hlavu katolíckeho kléru, resp. na celú katolícku cirkev. Ak by si však vyžadovali okolnosti a záujmy cirkvi, ako aj odvrátenie väčšieho zla ohrozujúceho blaho cirkvi, aby veľadôst. pán prezident Tiso ostal na svojom mieste a vykonával prezidentsky úrad, bolo by potrebné, aby bol nútený vrátiť sa do svetského stavu, a tým by sa dokázalo, že cirkev rozhodne nesúhlasí s hore spomenutým zaobchádzaním vlády so Židmi“¹¹. Biskup Gojdič nezostal

¹⁰ I. KAMENEC, *Po stopách tragédie*, Bratislava 1991, 167.

¹¹ *Burzio, chargé d'affaires v Bratislave, kardinálovi Maglionemu. List biskupa Gojdiča zo 16. mája 1942, zaslaný na adresu chargé d'affaires*, in: I. KAMENEC, V. PREČAN, S. ŠKORVÁNEK, *Vatikán a Slovenská republika (1939–1945). Dokumenty*, Bratislava 1992, 124–125.

len pri verejných protestoch, ale v rámci svojich možností sa aj osobne angažoval pri záchrane Židov. Spolu s duchovenstvom preukazovali židovským rodinám hrdinskú pomoc v podobe vydávania pravých aj nepravých krstných listov, ukrývania cenností, zabezpečovania prezidentských výnimiek a napokon aj ukrývaním prenasledovaných¹². Biskup Gojdič, vydal niektorým gréckokatolíckym kňazom poverenie krstiť a vydávať pravé alebo aj nepravé krstné listy¹³. Tieto aktivity neostali bez pozornosti bezpečnostných zložiek štátu, a tak v prípade niektorých duchovných sa vykonalo vyšetrovanie, ktoré viedlo k zatknutiu a internácii v Ilave. Medzi vyšetrovaných kňazov patrila Peter Dudinský – farár v Ihl'anoch, ktorý podľa zápisnice z vyšetrovania udelil krst 210 Židom. Istý čas bol zaistený v Ilave¹⁴. Vyšetrovanie prebehlo aj voči Michalovi Szabatovi – farárovi z Laškoviec¹⁵. Na oboch boli vznesené obvinenia, že sa týmto konaním obohacovali. Prinajmenšom v prípade Petra Dudinského išlo o falošné obvinenie, keďže mu za nezištnú záchranu Židov počas holokaustu, bolo v roku 1994 in memoriam udelené vyznamenanie Spravodlivý medzi národmi. Titul Spravodlivý medzi národmi bol v roku 1997 in memoriam udelený aj kňazovi Michalovi Mašlejovi z Oľšavice. Osobným zánietením a pomocou farníkov zachránil niekoľko desiatok prenasledovaných židovských spoluobčanov¹⁶.

Popri eparchiálnych kňazoch sa do prebiehajúcej pomoci zapojili aj rehoľníci. Redemptoristi v Michalovciach¹⁷ a rehoľné sestry Rádu sv. Bazila Veľkého spravujúce dievčenský internát a sestry Kongregácie služobníč Nepoškvrnenej Panny Márie spravujúce eparchiálny sirotinec v Prešove, ktoré v internáte a sirotinci ukrývali židovské deti¹⁸.

Biskup Gojdič svojim jasným postojom a aktívnym prístupom ukázal správnu cestu aj duchovenstvu a veriacim ako sa majú zachovať k trpiacim Židom. Pomohol sa zorientovať v zložitej dobe. Farárovi Michalovi Mašlejovi, ktorý mal obavu, že poskytnutím úkrytu rasovo prenasledovaným ohrozí bezpečnosť svojich farníkov, biskup povedal: „pomoc prenasledovaným vyplýva

¹² Archív Ústavu pamäti národa (AÚPN) Bratislava, fond KS ZNB S-ŠTB Košice, inv. č. V-745/2, Teodor Rojkovič.

¹³ Svedectva Michala Lukáča – Spitzera zo dňa 06.12.2006, archív autora.

¹⁴ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond 209, kr. 934. *Gréckokatolícky farár Peter Dudinský v Hodermarku – pokrstenie 210 Židov na gr. kat. Zápisnica zo dňa 30. júna 1944.*

¹⁵ *Falšované krstné listy. Namiesto mŕtvych vpisoval do matriky Židov*, „Slovenská Sloboda“ 6 (30. január 1943), 2.

¹⁶ P. BORZA, *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939–1945)*, Prešov 2006, 166.

¹⁷ A. MANDZÁK, *Čriepky našich dejín. Židovská otázka v Michalovciach a redemptoristi*, „Misionár“ 25 (Jún 2008) č. 6, 48–54.

¹⁸ Svedectvo Judit Knellerovej zo dňa 05.12.2006 a Marianny Zachovej zo dňa 02.01.2007, archív autora.

z lásky k blížnemu a preto je tvojou povinnosťou podľa svojich možností pomáhať a poskytnúť úkryt deportáciou ohrozeným Židom¹⁹.

Hlbokou ľudskosťou a hrdinskou obetavosťou zachránil tri desiatky nám známych rasovo prenasledovaných osôb. Ide však len o zachránených z okolia Prešova a Spiša, v skutočnosti ich bolo iste viac. Stále nepoznáme zachránených z Michaloviec a Humenného aj keď v Michalovciach sa s nimi stretol pred kláštorom otcov redemptoristov v auguste 1942 a povzbudzoval ich aby sa nebáli. ÚŠB o tom informovala, že biskup Gojdič sa bozkával zo Židmi a skutoční veriaci tým boli značne pohoršení. Jedna zo zachránených, Marianna Zachová r. Spitzerová mala v roku 1942, keď začali transporty, 12 rokov. Spolu so sestrou Zuzanou ich biskup umiestnil do internátu kláštora sestier Bazila Veľkého a dokonca im umožnil navštevovať gymnázium v Prešove. „Žili sme normálnym životom bez strachu a ohrozenia“ napísala vo svojom svedectve. Do dramatickej situácie sa dostal jej otec Pavel Lukáč – Spitzer, keď boli spolu s biskupom v meste a Hlinkova garda práve začala chytať Židov. Biskup Gojdič ho pevne objal a tým ochránil pred gardistami. Rodinu Fleischerovú zachránil z transportu, ktorý smeroval do koncentračného tábora. Erika Kleinová r. Fleischerová mala vtedy len päť rokov. K tomuto hrdinskému skutku mu postačilo osvedčenie o krste, ktoré osobne vydal. Zachránená Erika si spomínaný dokument uchovávala až do roku 2006, keď ho priložila k svojmu svedectvu. Znamenal pre ňu život pre celú jej rodinu. Židia zachránení biskupom Gojdičom dnes žijú v Kanade, Nemecku, Českej republike a na Slovensku. Jeho postoje a skutky záchrany Židov počas trvania prvej Slovenskej republiky ocenil štát Izrael in memoriam vyznamenaním Spravodlivý medzi národmi, ktoré bolo odovzdané príbuzným a následne Prešovskému arcibiskupovi dňa 27. januára 2008 v Bratislave.

Gréckokatolícke duchovenstvo na čele so svojím biskupom nezostalo ľahostajné k tragédii židovských obyvateľov a ich láskou prekypujúce srdcia ich nenechali chladnými pri pohľade na utrpenie blížneho, a tak mnohí ako milosrdní samaritáni sa ujali utečencov prenasledovaných hneďou totalitou. Zachránili ich život, nehládali na vlastnú bezpečnosť a položili svoje životy za životy týchto utláčaných a prenasledovaných ľudí. Svojimi hrdinskými postojmi zachránili časť národa, ktorý najprv ožobročil a potom poslal desaťtisíce Židov na istú smrť do koncentračných táborov.

3. Rodina ohrozená bojovými operáciami – utečenci z východu

Pred rokom 1944 prebiehal život vo farnostiach v rámci mieru, keďže Slovensko nepostihli samotné boje. Liturgický a duchovný život vo farnostiach

¹⁹ Svedectvo Andreja Fila zo dňa 20.12.2006, archív autora.

mohol nerušene prebiehať ďalej. Vojnové udalosti postihli Slovensko až v roku 1944, keď sa k hraniciam priblížil východný front a ľudia pocítili hrôzy vojny vo vlastnom živote. Tomu sa muselo prispôbiť aj pastoračné pôsobenie duchovenstva.

Blížiaci sa Červená armáda tlačila pred sebou aj veľké množstvo utečencov, medzi ktorými bolo aj duchovenstvo s rodinami. Biskup P. P. Gojdič spolu so svojimi kňazmi sa usiloval týmto utečencom pomôcť v ich krajnej sociálnej núdzi. Pre všetky farské úrady vydal usmernenie, v ktorom požiadal kňazov Prešovského biskupstva, aby na farskom úrade uvoľnili aspoň jednu izbu, a tak ponúkli pomoc kňazovi a jeho rodine v ťažkej situácii. „Vmyslime sa drahí oltárni Bratia do ich strašnej situácie, a to, čo by sme v takom položení žiadali pre seba, urobme teraz pre nich“²⁰. Na biskupa sa s prosbou o pomoc obrátilo približne 120 duchovných aj s rodinami, z ktorých 58 sa mu podarilo umiestniť vo farnostiach Prešovského biskupstva. Utečencom zabezpečoval doklady, stravu, oblečenie, ako aj základné hygienické potreby²¹.

Od júla 1944 až do začiatku povstania 29. augusta 1944 prišlo na Slovensko podľa oficiálnych zdrojov približne 20000 utečencov, ktorí boli riadne zaregistrovaní²². Na biskupa sa s prosbou o pomoc obrátilo približne 120 duchovných aj s rodinami, z ktorých 58 sa mu v priebehu mesiacov august až december 1944 podarilo umiestniť vo farnostiach Prešovského biskupstva. Utečencom zabezpečoval doklady, stravu, oblečenie, ako aj základné hygienické potreby.²³ Známa je jeho návšteva v Strážskom pri Humennom, kde sa nachádzal utečenecký tábor a v ňom gréckokatolícke duchovenstvo aj s rodinami. Riaditeľ eparchiálnej zložky Ústrednej charity si na túto udalosť spomínal takto: „Jedného dňa prišla správa, že v Strážskom pri Humennom sa nachádzajú v tábore naši ľudia spolu s gréckokatolíckymi duchovnými a ich rodinami. Nasadli sme do auta a vyrazili na cestu. Za nami išlo nákladné auto naložené vrecami, v ktorých boli potraviny, odevy a zdravotnícke potreby. Dostali sme povolenie navštíviť tábor. Hneď sa zbehla a obstúpila nás hŕba detí. Vladyka všetkých obdaroval čím len mohol a potešoval ich slovom lásky a pevnou nádejou, sľubujúc za prítomnosti žandárov, že urobí všetko, čo je v jeho moci, aby sa všetci s povolením kompetentných úradov dostali na slobodu. Strážcom poriadku sa to zrejme neveľmi páčilo, a preto ich veliteľ požiadal vladyku, aby návštevu skrátil. Keď už odchádzal, odvážila sa jedná žena pribehnúť k nemu a so slzami

²⁰ M. POTAŠ, *Dar lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM*, Prešov 2001, 345.

²¹ AGAP, prezidiálne spisy, inv. č. 79, sign. 55, rok 1944. *Zoznam umiestnených duchovných – utečencov v Prešovskej eparchii*.

²² P. BORZA, *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939–1945)*, Prešov 2006, 169.

²³ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 79, sign. 55, rok 1944. *Zoznam umiestnených duchovných – utečencov v Prešovskej eparchii*.

v očiach prosila poslať trochu mydla na pranie. Otec biskup ihneď išiel k autu, vybral z kufrika svoje toaletné mydlo a cez ostnatý plot ho podal žene. Na druhý deň ma poslal do Strážskeho s niekoľkými kilogramami mydla pre internovaných²⁴.

Pomoc utečencom pokračovala až do konca vojny v roku 1945, ba aj po jej skončení. Dôležitú úlohu v poskytovaní pomoci utečencom ako aj evakantom zohrala eparchiálna zložka Ústrednej charity, ktorej riaditeľom bol kňaz – baziľián o. Marián Potaš. Na Charitu sa neobracali len utečenci zo zahraničia, ale aj gréckokatolícki veriaci z územia Slovenska, kde už prebiehali boje a ich dediny boli zničené.

Samotné bojové operácie na území Slovenska spôsobili aj nemalé hmotné škody na majetku gréckokatolíckej cirkvi. Bombardovaním bola poškodená budova seminára, sirotinec, ale aj biskupská rezidencia. Podľa správy biskupa zo septembra 1944 bol najžalostnejší stav v dedinách na východnej hranici v okresoch Medzilaborce, Svidník, Bardejov, Stropkov, kde boli dediny vypálené, alebo pre stále prestrelky a bombardovanie úplne prázdne. Obyvateľstvo sa skrývalo v horách, alebo bolo na úteku²⁵.

Blížiaci sa Červená armáda a s ňou aj šíriaca sa komunistická ideológia vyvolávala nemalé obavy z rôznych represálií, ktoré sprevádzali prechod frontu. Biskup v roku 1944 vyzval otcov redemptoristov v Michalovciach, aby neopúšťali kláštor a ostali v službe veriacim aj vo vojnovom čase²⁶. V tom istom roku vydal 32 bodový dokument adresovaný kňazom, v ktorom podal inštrukcie o tom, ako sa majú zachovať počas vojnového stavu. V jednotlivých bodoch sa snažil vystihnúť všetky problematické oblasti. Z listu vyplýva jeho obava z blížiacej sa Červenej armády, ako nositeľky komunistickej ideológie; obava z ničenia a rabovania chrámov. O týchto udalostiach ho iste podrobne informovali utečenci utekajúci pred Červenou armádou²⁷.

V liste venuje osobitnú pozornosť odovzdávaniu evanjelia v rodine a zachovaniu spoločenstva cirkvi aj bez viditeľnej prítomnosti kňaza. Popri radách pre kňaza sa v tridsaťdva bodovom dokumente nachádzajú inštrukcie k zabezpečeniu núdzovej pastoračnej služby veriacim vo vojnovom stave. V záujme zachovania apoštolského diela mal kňaz poučiť katechéto, chlapcov a dievčatá, mužov a ženy, otcov a matky. Každý mal pôsobiť v rámci svojho stavu. Úlohou kňaza bolo aj naučiť ľudí krstiť a uzatvárať manželstvo v núdzi. Veľmi povzbu-

²⁴ M. POTAŠ, *Dar lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM*, Prešov 2001, 112.

²⁵ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 79, sign. 55, rok 1944. *Hlásenie biskupa Gojdiča o vojnových pomeroch v Prešove a škodách na cirkevných objektoch spôsobených bombardovaním.*

²⁶ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 79, sign. 55, rok 1944. *Výzva biskupa Gojdiča kláštora redemptoristov v Michalovciach.*

²⁷ AGAP, Prezidiálne spisy, inv. č. 79, sign. 58, rok 1944. *Inštrukcia farárom ako sa zachovať vo vojnovom stave.*

dzoval k apoštolátu modlitby za skoré skončenie vojny a obrátenie nešťastného ruského národa. V poslednom 32 bode sa v inštrukcii hovorí o situácii, ak by vôbec nebolo kňaza. V takom prípade mali ľudia sláviť obrady sami, rôzne liturgicke piesne, sv. ruženec, moleben a iné. Takáto situácia nastala až päť rokov po skončení vojny, keď došlo k násilnej likvidácii Gréckokatolíckej cirkvi v Československu²⁸.

Samotný prechod frontu zapríčinil ohromné materiálne škody a najmä nesmierne straty na životoch vojakov a obyvateľstva. Gréckokatolícki duchovní vo viacerých prípadoch zostali po boku rodín veriacich aj počas prechodu frontu a boli im tak nablízku období najväčšej núdze a strachu.

Kňaz Ján Krafcík vo farnosti Novosad koncom novembra 1944 nechal evakuovať svoju rodinu, ale sám zostal s veriacimi, ktorí sa rozhodli neopustiť svoje domovy. Počas prechodu frontu cez farnosť Cabov žil o. Michal Fitz s veriacimi v bunkroch a podobne, ako veriaci aj on prišiel počas bojov o celý svoj majetok. Vojnové strádanie zažil aj o. Mikuláš Čisárik pôsobiaci v Šambrone. Pred frontom utiekol spolu s rodinou a veriacimi do hôr. Väčšia časť obce bola následkom tvrdých bojov zničená, akoby zázrakom sa zachránil chrám, ale farská budova ľahla popolom. Veliteľ ustupujúcej nemeckej armády radil o. M. Čisárikovi, aby opustil dedinu pred príchodom Červenej armády, ale on zotrval zo svojimi veriacimi a bol im nablízku v čase vojnového súženia²⁹.

Ďalej to bol kňaz Štefan Puza, ktorého zúrenie druhej sv. vojny zastihlo vo farnosti Zbehňov. Neevakuoval. Ostal na fare, aby pomáhal veriacim, a to nielen vo svojej farnosti, ale aj v širokom okolí. Často ho volali zaopatrovať chorých a ranených, spovedať a pochovávať. Hoci v nebezpečenstve života, predsa ochotne slúžil všetkým, ktorí ho potrebovali. Dal im príklad dobrého pastiera. Tesne pred vojnou prijal k sebe na faru švagra Jána Šereghyho s manželkou. Bývali u neho asi rok. Počas prenasledovania Židov na Slovensku ich zachraňoval tak, že ich pripravoval na prijatie sviatosti krstu a prijímal do cirkvi, čím mnohým zachránil život. Krásne voči svojim veriacim sa zachoval novokňaz o. Jozef Vasil Dubiak, keď počas bojov v novembri 1944 navštevoval ranených v pivniciach domov, zaopatroval ich a všetkých povzbudzoval³⁰.

²⁸ Michal Fedor vo svojej knihe o likvidácii Gréckokatolíckej cirkvi v ČSR uvádza svedectvo jedného historika, ktorý napísal: *Doma zatiaľ ľudia bojkotovali pravoslávneho kňaza, resp. kurzistu. Keď prišiel do kostola on, neprišli oni, keď odišiel, zišli sa veriaci a sami konali bohoslužby. Časť liturgie, ktoré spieva kňaz, prechádzajú tichom (...). V tom tichu trvá duchovné spojenie s vyhnaným kňazom, znamená vzdor voči zriadeniu, ktoré sa stalo v ich očiach naháňacom „schizmatickej viery“, „skúškou Satanáša“ (...). Ľudia sa naučili tajne vyhľadávať kňaza, tajne krstiť, konať tajné bohoslužby i po domoch, ba postaviť sa proti vrchnosti so sekerou a vidlami v rukách.* M. FEDOR, *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950*, Košice 1993, 286–287.

²⁹ J. BABJAK, *Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov 2*, Košice 1998, 26, 38, 80.

³⁰ J. BABJAK, *Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov 3*, Košice 1999, 35, 92.

Milá udalosť spojená s prechodom frontu sa udiala na fare v dedine Podhorod', kde pôsobil o. Ján Chanáth, st. Spolu s veriacimi sa rozhodol utiecť z dediny a ukryť sa v horách. Pred odchodom si ľudia odnášali čo vládali a svoje domy zamykali, aby ich vojaci nevyrabovali. Otec J. Chanáth, st. si toho veľa nevzal a farskú budovu náročky nezamkol. Na dvere kriedou napísal veľkými písmenami azbukou: „MIR DOMU SEMU“ (Pokoj tomuto domu). Po prechode frontu sa vrátil spolu s veriacimi a na dverách farskej budovy našiel dopísané: „I VSEM ŽIVUŠČIM V NEM“ (I všetkým, čo v ňom bývajú) V izbe na stole našiel niekoľko prázdnych pohárov od zavránin a pod nimi bolo zopár rubľov, ktorými neznámy návštevník – ruský vojak alebo dôstojník zaplatil za použité potraviny³¹.

Vojnové udalosti v rokoch 1944–1945 zanechali v Prešovskej eparchii obrovské ľudské a materiálne škody. Polovica eparchie bola úplne zničená, spálená a zbombardovaná, veriaci evakuovaním úplne ožobračení, bez striech, bez pokrmu a bez odevu živorili. Napriek ťažkým podmienkam, v ktorých sa mnohí ocitli pred koncom vojny, dokázali stáť na strane spravodlivosti a postavili sa na obranu utláčaných a prenasledovaných ľudí.

* * *

Druhá svetová vojna významnou mierou ovplyvnila život kresťanov na Slovensku, a to napriek tomu, že samotné bojové operácie sa územia Slovenska dotkli až v roku 1944. Nové podmienky rozdelenia Československa, vojna proti Poľsku, Sovietskemu zväzu a najmä rasové zákony namierené proti Židom vyvolali potrebu prispôsobenia pastorácie nepriaznivým podmienkam. Pastoráciu významnou mierou charakterizoval sociálny prvok, ktorý bol badateľný najmä v pomoci židovským rodinám a utečencom unikajúcim pred Červenou armádou. Do histórie sa nezmazateľne zapísali hrdinské postoje duchovenstva a veriacich, ktoré zanechali hlbokú spomienku v srdciach zachránených, ako aj pútavý odkaz pre nasledujúce generácie.

³¹ J. BABIAK, *Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov 6*, Košice 2000, 35–36.

Greek Catholic Church's Pastoral Care of Families during World War II in Slovakia

Summary

The Second World War significantly influenced the lives of Christians in Slovakia, despite the fact that the actual combat operations are affected to the territory of Slovakia in 1944. New conditions for the split of Czechoslovakia, Poland and the war against the Soviet Union and in particular racial laws against Jews created the need for pastoral adaptation to adverse conditions. The study is the pastoral action of the Greek Catholic Church in the years 1939–1945, which particularly focused on saving the lives of racially persecuted Jewish families during and after combat operations has been much attention paid to the families and the families of refugees who escaped from the approaching Red Army. The study is divided into three parts and is presented in the first religious-social situation of the Greek Catholic Church in Slovakia in 1939–1945. The next two sections are devoted to pastoral practice in rescue racially persecuted in the last third of the terms of pastoral care to families or individuals on the run or in immediate danger of war.